

УДК 339.543(477)

Філіппова С. В.,*доктор економічних наук, професор Одеського національного політехнічного університету***Масленніков Є. І.,***кандидат економічних наук, доцент, Одеського національного політехнічного університету***Іванова К. В.,***магістр Одеського національного політехнічного університету*

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МИТНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

У науковій статті досліджено історію формування мита на території України з часів Київської Русі до сьогодення. Розглянуто етапи розвитку митної справи в Україні, а також державне регулювання митної системи України. Особливу увагу приділено поетапності змін митної справи, викликаних змінами політичної, економічної та соціальної ситуацій в Україні в період формування її як незалежної самостійної держави.

Ключові слова: мито, митна справа, митний тариф, еволюція, податок, Митний кодекс України.

В научной статье исследована история формирования таможенной пошлины на территории Украины со времен Киевской Руси до наших времен. Рассмотрены этапы развития таможенного дела в Украине, а также государственное регулирование таможенной системы Украины. Особое внимание уделено поэтапному изменению таможенного дела, вызванных изменениями политической, экономической и социальной ситуаций в Украине в период формирования ее как независимого самостоятельного государства.

Ключевые слова: пошлина, таможенное дело, таможенный тариф, эволюция, налог, Таможенный кодекс Украины.

In a scientific article the history of the formation duties in Ukraine with the Kievan Rus to the present. The stages of development of customs in Ukraine, as well as government regulation of the customs system of Ukraine. Particular attention is given to a step change in customs, caused by changes in the political, economic and social situation in Ukraine in the period of her as independent state.

Key words: duty, customs, tariff, evolution, tax, the Customs Code of Ukraine.

Вступ. Актуальність теми зумовлена розвитком світової економіки під дією процесів інтеграції та глобалізації, та, як наслідок, потребою змін у галузі митної справи України. Для цього необхідне використання міжнародних норм, правильне впровадження яких вимагає детального дослідження історії розвитку національної митної системи та аналізу умов її формування. За допомогою такого історичного екскурсу можливим стає визначення основних етапів розвитку митної справи в Україні та розроблення подальшої стратегії дій.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження еволюції митних відносин в Україні та чинників, що впливають на цей процес. Важливо виділити основні види мита, які застосовувались за весь період існування української держави, процес їх впровадження в життя суспільства та ефективність їх дії. Під час дослідження застосовано загальнонаукові методи (історичний, діалектичний, порівняльний та інші).

Результати. Митна справа в Україні має багатовікову історію, яка бере своє коріння з часів Київської Русі. Її можна умовно поділити на п'ять періодів, що суттєво різняться між собою та мають характерні особливості:

I – період Київської Русі (XI – XVII ст.);

II – період запорізького козацтва (XVI ст. – перша пол. XVIII ст.);

III – період входження українських земель до складу Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.);

IV – період радянської доби (1917 – 1991 рр.);

V – період незалежної України (з 1991 року) [5, с. 47].

Перші відомості про мито на території сучасної України належать до IX ст. Саме тоді були підписані дві торговельні угоди з Візантією, так звані "договори з греками": договір 907 р., підписаний київським князем Олегом та підтверджуючий привілеї київських купців – забезпечення безмитної торгівлі; договір 944 р., підписаний князем Ігорем та встановлюючий певні обмеження, – скасування безмитної торгівлі для київських купців; обмеження імпорту парчі та шовку.

Основні види мита, які існували у XI – XII століттях на території Русі, подано у таблиці 1.

Таблиця 1
Види мита на території України в XI – XII століттях

Вид мита	Підвид мита	Зміст
Проїздне	Основне	сплата за провезення товару через певну територію
	Посажне	різновид мита, який виник залежно від розміру мита в сажнях
	Промит	подвійний штраф із возу, який стягували, якщо торговець об'їжджав митну хату (заставу) для того, щоб ухилитися від сплати мита
	Замит	платіж, що замінював мито в тому місті, де купець зупинявся для продажу. Стягувався при в'їзді купця в місто, де він розраховував продавати товар, і фактично поєднував у собі проїздне і торгове мито
	Заповідь	додатковий штраф, що стягувався з торговця як особистості за ухилення від сплати мита
	Поголовщина	мито з осіб, що перевозили товар, переважно поголовний з усієї кількості людей, що перебували на возах і човнах
Вивізне	Задні колачі	дрібний, мито з торгових людей, що поверталися з ринку після продажу товару і отримання вигоди
	Мостовщина	мито за право перевезу товарів через мости
Торгове	Явка	мито, яке стягували поголовно не лише з торгових людей, але й з усіх вантажів
	Коморне	мито, яке стягували за оренду комори на гостинному дворі
	Гостинне	мито, яке стягувалося за право мати склади (за збереження товару)

Види мита XIII – XVI століттях подано у таблиці 2.

Таблиця 2
Види мита на території України в XIII–XVI століттях

Вид мита	Зміст
Полавочне	за охорону товару в коморі
Звальне	за зняття товару з підвод на кордоні
Канторне	за переважування великої кількості солі
Підйомне	за підняття товару на вагу
Помірне	за перемірювання сипучих товарів
П'ятно	за клеймування коней під час купівлі-продажу
Прив'язне	за прив'язування худоби на торгах
Подужне	з кількості возів
Полозове	з кількості саней
Побережне	за причалювання човнів до берега

Систему митної справи мала козацько-гетьманська Україна. У гетьманському універсалі 1654 р. визначалися розміри митних платежів за товари, що ввозились в Україну. За свідченням письмових документів (1654 р.), на той час митні збори на кордонах щороку приносили у державну скарбницю близько 100 000 червоних золотих [8, с. 43]. Варто зазначити той факт, що Україна у ті часи проводила митну політику, з якою змушені були рахуватися інші держави. Зборівський, Білоцерківський договори, а згодом “Березневі статті” Богдана Хмельницького містили норми й правила для збирачів податків. У Гадяцькому трактаті Івана Виговського митне оподаткування регулюється статтею 3, де зазначається, що звільняються від “цла і мита, як люди лицарські” козацькі хутори, села, містечка, доми ні під яким претекстом [9, с. 65]. Найпомітніше місце митне оподаткування посідає у Конституції Пилипа Орлика – “папки й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького” (1710 рік), де у статті 16 регулюється зменшення митних перешкод для простолюду, порядок надходження до державної скарбниці платні за ввіз і вивіз товарів згідно з нормами універсалів [5, с. 53].

Січ вела активну торгівлю з Туреччиною, Кримом, Литвою, Польщею і Росією та контролювала вигідну частину відомого водного торговельного шляху “з варяг у греки”.

У XVII столітті основними видами мита були: евекта – податок за ввіз товару та індукта – збір за ввезення товару або транзит його через територію Запоріжжя. Важливим джерелом прибутків запорізьких козаків було також “мостове”, тобто платня з проїжджих купців, торговців, промисловиків і чумаків за перевіз через річки запорізьких вольностей.

Після зруйнування Катериною II Запорізької Січі у 1775 р. почався новий період економічного й політичного життя України, який повністю визначався у Петербурзі. У 1798 р. державна Комерц-колегія видала інструкцію прикордонним митникам, яка стала однією із перших документальних спроб уніфікації нормативних документів з процедури діяльності митних установ. Інструкція детально регламентувала функції прикордонних митниць, визначала порядок діловодства і митних процедур. У митній політиці віддавалась перевага цільній торгівлі, зменшувались мита на сільськогосподарські продукти і ціни на них. Прийнятий у 1891 р. митний тариф підвищив ввізні мита на іноземні машини, хімічні товари, цукор, чавун, керосин [10, с. 115].

Про складний розвиток митної справи та необхідність постійного державного корегування цього процесу свідчать факти прийняття основних правових документів, що регулювали митну діяльність. Зокрема, тільки митні статuti приймалися у 1819, 1842, 1867, 1882, 1892, 1904 та 1910 рр.

Питання організації митної справи України після державного перевороту у 1918 р. вирішував її уряд, який для організації роботи щодо зміцнення фінансової бази країни створив у складі Міністерства фінансів Департамент митних зборів. У 1924 році був прийнятий Митний статут, який визначав структуру та основні принципи побудови митної системи СРСР. 9 грудня 1928 року набуває чинності Митний кодекс СРСР. Статтями цього документа встановлювалися права та обов'язки суб'єктів митних відносин, було регламентовано порядок митного регулювання та контролю, визначено перелік та розміри мита, а також відповідальність за порушення митного законодавства. Означений нормативний акт був першим документом, який охоплював майже всю сферу митних відносин та не втрачав чинності близько сорока років. У 1964 році Указом Президії Верховної Ради СРСР затверджено новий Митний кодекс, що враховував останні тенденції розвитку в галузі митного регулювання та потреби суспільства [4, с. 27].

Митна політика Радянських республік будувалася за принципом промислового протекціонізму. Надмірний протекціонізм стримував розвиток національного ринку, негативно позначався як на розвитку металургійної, так і металообробної промисловості.

Митна справа є однією із суттєвих ознак державності, тому, виходячи із політичних та економічних цілей незалежної України, було прийнято Закон України "Про митну справу в Україні" 25 червня 1991 р. № 1262-ХІІ, Митний кодекс України 12 грудня 1991 р. № 1970-ХІІ та Закон України "Про Єдиний митний тариф" 5 лютого 1992 р. № 2097-ХІІ, які були в переліку найперших законів молодої суверенної держави. Разом з тим майже з перших кроків практичної реалізації правових положень вказаних законів стала зрозумілою необхідність докорінної зміни більшості правових інститутів і положень, що регулюють сучасну митну справу.

У 1991-1993 роках проводилась лібералізація зовнішньоторговельних відносин, проведення політики вільної імпоротної торгівлі, яка не передбачала митно-тарифного захисту стратегічних галузей національного виробництва. Лише незначна частина товарів обкладалася за ставками 15-30%, а максимальний їх рівень становив 50% для алкогольних і тютюнових виробів. У 1992 році Україна приєдналася до Конвенції про створення Ради митного співробітництва, а також Кабінетом Міністрів України був прийнятий Декрет "Про державне мито" від 21.01.1993, № 7-93.

У період 1994-1995 років відбувається обмеження імпорту шляхом встановлення квот і ліцензій на нетривалий час, оскільки посилюються кризові явища в економіці, спричинені низькою конкурентоспроможністю національного виробництва.

Період 1996-1998 років характеризується значними змінами у зовнішньоторговельній політиці, які спрямовані на захист вітчизняного виробника. У цей період на більшість товарів ставки імпортного мита підвищилися з 10-20% до 40-100%, максимальний їхній рівень було встановлено на хутро, шкіру – до 150%, лікєро-горілчані й тютюнові вироби – до 200-350%. Також із кінця 1995 року з метою запобігання уникненню від сплати податків, зокрема зниження митної вартості, багато товарних позицій було переведено під дію специфічних або комбінованих митних ставок замість адвалерних. У 1997 році було прийнято Закон України "Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції" № 468/97, внаслідок чого поступово перелік продукції, для якої встановлювалося сезонне мито, значно розширився.

Період 1999-2004 років характеризується поступовою лібералізацією імпортного режиму, яка була зумовлена намаганнями поступово пом'якшити свій зовнішньоторговельний режим. Із набуттям чинності Закону України "Про митний тариф України" від 05.04.2001, № 2371-ІІ з 1 липня 2001 року було впроваджено європейські принципи кодування товарів, здійснено перехід до застосування Гармонізованої системи опису та кодування товарів 1996 року. З 1 січня 2004 року вступив в дію Митний кодекс України від 11.07.2002 року, № 92-ІV, який визначає засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України. Кодекс спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи [2, с. 65].

За результатами порівняння можна стверджувати про тенденцію зменшення митних бар'єрів, що є одним з методів боротьби з тіньовим сектором, який є нагальною проблемою для України, та суттєве поживлення легальної діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Що стосується останніх змін у державному регулюванні митної справи – 1 червня 2012 р. набрав чинності Митний кодекс України від 13.03.12 р. № 4495-VI, який передбачає низку нововведень: у частині фіксації порушень митних правил; притягнення до адміністративної відповідальності; збільшення норми ввезення товарів на територію України без справляння мита для фізичних осіб; скорочення терміну митного оформлення та перелік необхідних для нього документів. Введено такі нові поняття: компроміс у справах про порушення митних правил, мирова угода, докази у справах про порушення митних правил.

За словами одного з авторів Кодексу народного депутата Євгена Царькова, ним об'єднано 65 законів, введено принцип пост-аудиту – можливість перевірити реальну вартість товару після його ввезення в Україну і персональну відповідальність митників за порушення [11, с. 3].

Передбачається передача всіх повноважень з видання наказів нормативного характеру від Держмитслужби Міністерству фінансів України. Кодекс визначає значно жорсткішу адмінсанкцію за вчинення дій щодо переміщення товарів через митний кордон України із порушенням прав інтелектуальної власності.

Таким чином, комплекс нововведень у Митному кодексі України спрямований на систематизацію заходів щодо регулювання митної справи, більш чіткому підходу щодо процедури перевезення товарів, а також щодо відповідальності як фізичних осіб, так і митників.

Основними принципами митного регулювання є: верховенство права та митного закону; захист економічних і політичних інтересів держави; збалансованість інтересів держави, фізичних і юридичних осіб – принцип справедливості; недопустимість подвійного оподаткування; однаковість митних режимів; єдність регулювання митних відносин, стабільність митного законодавства; гласність [6, с. 178].

Висновки. Розглянувши історію митної справи в Україні та її стан на сучасному етапі, можна зазначити, що митна справа завжди мала важливе значення для держави. Багатовікова історія становлення митних відносин в Україні свідчить про її невинну еволюцію та вдосконалення не тільки видів мита, а й різноманітних підходів до реалізації митної політики держави. Тривалий час цей підхід був надто жорстким із боку держави, але на сучасному етапі він змінюється в напрямку надання диспозитивності суб'єктам митних відносин та тенденції змін із врахуванням сучасних потреб суспільства. Умови формування митної політики в Україні завжди були складними. Війни, внутрішні суперечки за владу, розподіл територій – ось неповний перелік чинників, які гальмували розвиток та становлення митних відносин. Але, незважаючи на всі складні умови, митна справа в Україні рухалася в напрямку світових тенденцій митного регулювання. Звичайно, все це вимагає постійного вдосконалення митного законодавства відповідно до міжнародних стандартів.

На нашу думку, на сучасному етапі найбільш прийнятним для України є використання досвіду країн центральної та східної Європи, які нещодавно приєдналися до ЄС. Він передбачає дотримання низьких тарифних ставок на більшість товарних позицій. Особливий захист потрібно приділяти продукції сільськогосподарства, окремим галузям машинобудування та хімічній промисловості.

Питання митної справи та митно-тарифного регулювання є одними з основних у розвитку зовнішньоекономічних відносин. Отже, особливої уваги необхідно приділяти вирішенню проблем вдосконалення цієї системи регулювання в Україні.

Навіть спрощений історичний огляд дає можливість визначити етапи еволюційного процесу митної системи, зрозуміти об'єктивність висновку, що митна справа є однією із важливих ознак державності.

Література:

1. Митний кодекс України від 12.12.1991, № 1970-XII. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Митний кодекс України від 11.07.2002, № 92-IV. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Митний кодекс України від 13.03.2012, № 4495-VI. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Митний кодекс СРСР від 5 квітня 1964 р. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Конституція Пилипа Орлика – “Папки й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького”. 5 квітня 1710 р. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
7. Дубиніна А. А. Основи митної справи України: навч. пос. / А. А. Дубиніна, С. В. Сорокіна. – К. : Професіонал, 2004. – 360 с.
8. Жорін Ф. Л. Правові основи митної справи в Україні (конспект курсу лекцій з програмних тем): навч. посібник / Ф. Л. Жорін. – К. : КНЕУ, 2001. – 248 с.
9. Історія української конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997.
10. Митне право України: навч. пос. / Ю. М. Дьомін, С. Ю. Дьоміна, Н. М. Железняк та ін. ; за заг. ред. О. Х. Юлдашева. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 232 с.
11. Про новації Митного кодексу України // Дебет-кредит: новини. – 2012. – № 25. – Режим доступу: <http://www.dtk.com.ua>.